

Я.М. Романюк,
суддя Верховного Суду
України

Цивільно-правові наслідки договорів, укладених одним із подружжя

За змістом ч. 1 ст. 202 Цивільного кодексу України (далі — ЦК) договір є правочином — дією особи, спрямованою на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Отже, в разі укладення договору одним із подружжя виникають такі цивільні права та обов'язки, на набуття, зміну або припинення яких було спрямоване волевиявлення його учасників при укладенні договору. У кого ж саме виникають такі цивільні права й обов'язки — у того з подружжя, хто уклав договір, чи в обох із подружжя? Виходячи з визначення поняття «правочин», цивільні права та обов'язки з договору виникають у того чи в тих, на набуття, зміну або припинення зазначених прав та обов'язків спрямував дію один із подружжя при укладенні договору. Іншими словами, якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то цивільні права та обов'язки з цього договору виникають саме у сім'ї. При цьому, як слушно зауважує І.В. Жилінкова, сім'я не є суб'єктом права. Безпосередніми учасниками майнових відносин виступають окремі члени сім'ї, тобто особи, які входять до складу сім'ї¹.

Якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то цивільні права та обов'язки з цього договору виникають в обох із подружжя

Таким чином, якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то цивільні права й обов'язки з цього договору виникають в обох із подружжя. Це положення, як зазначає З.В. Ромовська, було вироблене судовою практикою раніше, а законодавче закріплення одержало в Сімейному кодексі України (далі — СК)². Відповідно до ч. 3 ст. 61 СК якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то гроші, інше майно, в тому числі гонорар, виграш, які були одержані за цим договором, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. У зв'язку з цим під час розгляду такої категорії справ судам слід з'ясовувати, в чийх саме інтересах укладався договір одним із подружжя: своїх особистих чи в інтересах сім'ї, оскільки відповідь на це питання має визначальний

¹ Див.: Жилінкова І.В. Проблеми правового режиму майна членів сім'ї: Автореф. дис... докт. юрид. наук. — Х., 2000. — С. 8.

² Див.: Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. — К., 2009. — С. 103.

характер для правильного вирішення питання про правові наслідки такого договору.

Так, визнаючи при вирішенні спору про поділ майна подружжя спірну квартиру об'єктом права власності лише відповідачки, Апеляційний суд Донецької області у своєму рішенні від 13 жовтня 2009 р. виходив із того, що квартира набута за договором довічного утримання, стороною якого була саме відповідачка, а той факт, що на виконання договору були витрачені спільні кошти подружжя, не є підставою для виникнення у них права спільної сумісної власності на квартиру.

Для виникнення права спільної сумісної власності подружжя на майно, одержане за укладеним одним із подружжя договором, не потрібно, щоб воно було фактично внесено до сімейного бюджету, достатньо лише самого факту укладення такого договору одним із подружжя в інтересах сім'ї

Скасовуючи це рішення з передачею справи на новий апеляційний розгляд, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України як суд касаційної інстанції в ухвалі від 23 грудня 2009 р. зазначила, що на порушення вимог ст. 212 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК) апеляційний суд не взяв до уваги та не дав оцінки наявним у справі доказам про те, що на час придбання квартири та знаходилась у непридатному для проживання стані і на її ремонт було використано кошти, одержані в кредит позивачем, а після ремонту в квартиру поселилася сім'я сторін, та у зв'язку з цим не з'ясував, чи не свідчить це про те, що квартира набувалася відповідачкою за договором довічного утримання в інтересах сім'ї, а отже, вона є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя (справа № 6-27242св09).

На думку С.Я. Фурси, в разі укладення договору одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя, тобто тут має місце презумпція (передбачуваність) згоди другого з подружжя, а тому, якщо чоловік чи дружина не звернуться до суду за визнанням договору недійсним, права й обов'язки за таким договором поширюються на обох із подружжя

Крім того, як справедливо зауважують Ю.С. Червоний³ і Т.О. Ариванюк⁴, для виникнення права спільної сумісної власності подружжя на майно, одержане за укладеним одним із подружжя договором, не потрібно, щоб воно було фактично внесено до сімейного бюджету, достатньо лише самого факту укладення такого договору

одним із подружжя в інтересах сім'ї. Такий висновок, зроблений зазначеними авторами задовго до внесення законодавцем відповідних змін до ч. 2 ст. 61 СК, цілком відповідає її нинішній редакції і має велике практичне значення. Наприклад, у разі укладення одним із подружжя кредитного договору з метою придбання квартири для сім'ї право власності на отримані за цим договором кошти виникає в обох із подружжя незалежно від того, що ці кошти фактично не надійшли до бюджету сім'ї, а відразу були перераховані на рахунок будівельної компанії, а отже, і квартира в такому разі стає об'єктом права їх спільної сумісної власності. З тим, що придбані в кредит речі стають об'єктом спільної сумісної власності подружжя, погоджуються і В.О. Рясенцев⁵ та Ш.Д. Чіквашвілі⁶.

Разом з тим, на що звертає увагу С.Я. Фурса, положення «укладення договору в інтересах сім'ї» не знайшло свого розкриття та закріплення ні в СК, ні в ЦК, у зв'язку з чим вона висловила свою думку щодо нього, яка зводиться до того, що в разі укладення договору одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя, тобто тут має місце презумпція (передбачуваність) згоди другого з подружжя, а тому, якщо чоловік чи дружина не звернуться до суду за визнанням договору недійсним, права й обов'язки за таким договором поширюються на обох із подружжя⁷. З такою думкою слід погодитися, оскільки вона логічно переплітається з приписами ч. 2 ст. 369 ЦК та частинами 2 і 4 ст. 65 СК.

Таку правову позицію поділяє і Верховний Суд України. Так, у січні 2008 р. П. звернувся до суду з позовом до Г. про визнання договору позики неукладеним. Печерський районний суд м. Києва рішенням від 26 березня 2008 р. в задоволенні позову відмовив. В апеляційному порядку рішення суду оскаржила дружина П. — П.С., однак у прийнятті її апеляційної скарги Апеляційний суд м. Києва ухвалою від 5 вересня 2008 р. відмовив. Залишаючи ухвалу апеляційного суду без змін, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України як суд касаційної інстанції в ухвалі від 10 грудня 2008 р. вказала, що при укладенні договорів одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого

³ Див.: Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / За ред. Ю.С. Червоного. — К., 2003. — С. 105, 111.

⁴ Див.: Ариванюк Т.О. Правове регулювання відносин власності між подружжям: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — К., 2002. — С. 9, 10.

⁵ Див.: Рясенцев В.А. Семейное право. — М., 1971. — С. 92.

⁶ Див.: Чіквашвілі Ш.Д. Имущественные отношения в семье. — М., 1976. — С. 26.

⁷ Див.: Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. С.Я. Фурси. — К., 2008. — С. 192.

з подружжя, тобто інтереси П.С. при укладенні договору були представлені її чоловіком П. У разі ж якщо вона такої згоди не давала, П.С. може звернутися до суду з позовом про визнання договору щодо себе недійсним (справа № 6-15086св08).

Якщо на придбання майна одним із подружжя використано майно чи кошти, набуті до шлюбу, або за час шлюбу на підставі договору дарування чи в порядку спадкування, або кошти, які належали одному з подружжя особисто, він може вимагати по суду визначення своєї частки у праві спільної власності з урахуванням цього вкладу або визнання цього майна об'єктом лише його права власності

У ч. 3 ст. 61 СК встановлено презумпцію, відповідно до якої майно, одержане за договором, укладеним в інтересах сім'ї одним із подружжя, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя незалежно від того, хто з них уклав договір чи на кого з них зареєстровано майно. Право на майно в такому разі виникає в обох із подружжя одночасно. У зв'язку з цим іншому з подружжя немає потреби звертатися до суду з позовом про визнання такого майна об'єктом їх з другим з подружжя права спільної сумісної власності. Якщо на придбання майна одним із подружжя використано майно чи кошти, набуті до шлюбу, чи за час шлюбу на підставі договору дарування чи в порядку спадкування, або кошти, які належали одному з подружжя особисто, він може вимагати по суду визначення своєї частки у праві спільної власності з урахуванням цього вкладу або визнання цього майна об'єктом лише його права власності. Такі роз'яснення дав і Пленум Верховного Суду України в п. 24 постанови від 21 грудня 2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» (далі — постанова № 11).

На практиці також трапляються випадки, коли майно набувається одним із подружжя для зайняття підприємницькою діяльністю. В таких ситуаціях суди нерідко визнають майно об'єктом права власності суб'єкта підприємницької діяльності, не беручи до уваги, що метою зайняття такою діяльністю є інтереси сім'ї — отримання доходів від такої діяльності для наповнення сімейного бюджету. Саме так *вчинив Апеляційний суд Дніпропетровської області, ухвалюючи 27 січня 2010 р. рішення у справі за позовом З.С. до З.О. про поділ майна. Скасовуючи це рішення, суд касаційної інстанції в ухвалі від 6 жовтня 2010 р.*

вказав, що, як встановлено судом, спірне нежиле приміщення набуто одним із подружжя — З.О. як фізичною особою, а не підприємцем, за договором купівлі-продажу, а власником у такому разі стає покупець за договором. Той факт, що З.О.

була фізичною особою-підприємцем, приміщення придбалося для зайняття нею підприємницькою діяльністю і фактично з такою метою в подальшому використовувалося, правового значення не має, оскільки закон не забороняє подружжю використовувати належне їм майно для зайняття одним із них підприємницькою діяльністю з метою одержання доходів сімейного бюджету і правовий режим майна це не змінює (справа № 6-10429св10).

Об'єктом права спільної сумісної власності за договором, укладеним одним із подружжя в інтересах сім'ї, є, як зазначалося вище, набуте за таким договором майно. Майном відповідно до ч. 1 ст. 190 ЦК вважається окрема річ, сукупність речей, а також майнові права й обов'язки. Незважаючи на свою вагомість, майнові права свого визначення у цьому Кодексі не мають.

Майновими правами є суб'єктивні права учасників цивільних правовідносин, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням речами, а також майновими вимогами, що виникають між учасниками цивільного обороту з приводу цих речей та обміну цих речей, робіт і послуг

Досить лаконічне і влучне визначення поняття «майнове право» дали автори постатейного науково-практичного коментаря ЦК під редакцією А.С. Довгерта та Н.С. Кузнецової. Згідно з цим визначенням майновими правами є суб'єктивні права учасників цивільних правовідносин, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням речами, а також майновими вимогами, що виникають між учасниками цивільного обороту з приводу цих речей та обміну цих речей, робіт і послуг⁸. Детальний аналіз поняття «майнове право» зробила І.В. Спасибо-Фатеева⁹, дійшовши такого самого висновку. Отже, за таким договором у подружжя виникає не лише право на конкретну річ, а і на майнові права. Такий підхід поділяє і Ш.Д. Чіквашвілі¹⁰. Наприклад, подружжю за укладеним одним із них договором

⁸ Див.: Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах / Керівники авторського колективу та відповід. редактори А.С. Довгерт, Н.С. Кузнецова. — Ч. 1. — К., 2005. — С. 238.

⁹ Див.: Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. — Т. 4: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки / За ред. І.В. Спасибо-Фатеевої. — Х., 2010. — С. 110—119.

¹⁰ Див.: Чіквашвілі Ш.Д. Знач. праця. — С. 22.

може належати право на вклад у банківську установу, на паєнагромождення в житлово-, дачно- чи гаражно-будівельних кооперативах, страхові суми, дивіденди від акцій. На це звертав увагу і Пленум Верховного Суду України в п. 23 постанови № 11. Однак при цьому Пленум, на переконання Ю.С. Червоного¹¹, припустився певної юридичної неточності, віднісши зазначені вище зобов'язальні майнові права до об'єктів права спільної сумісної власності.

Пленум Верховного Суду України в п. 24 постанови від 21 грудня 2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» звернув увагу судів на те, що при поділі майна слід враховувати також борги подружжя та правовідносини за зобов'язаннями, що виникли в інтересах сім'ї

Позицію, висловлену Пленумом, також обстоюють В.О. Рясенцев¹² та З.В. Ромовська¹³. Однак, на мою думку, вона є помилковою. Я поділяю протилежну позицію, на якій наполягають Т.О. Ариванюк¹⁴ та Ю.С. Червоний¹⁵. Так, після вкладення грошей у банківську установу право власності на внесені кошти переходить до банку, оскільки вони мають не індивідуально-визначені, а родові ознаки, а в подружжя, яке зробило вклад, виникає право вимагати його повернення.

Якщо один із подружжя надав майно в позику, що відповідало інтересам сім'ї, то право вимагати повернення переданого в позику майна належить обом із подружжя. Однак якщо один із подружжя одержав майно в позику, то обов'язок повернення цього майна лежатиме крім позичальника ще і на другому з подружжя лише в тому разі, якщо позичене майно було використане в інтересах сім'ї

Після передачі спільного майна подружжя до статутного фонду господарського товариства право власності на нього переходить до товариства, а в подружжя виникає право вимоги сплати дивідендів. Це ж стосується і паєнагроможденнь у житло-, дачно- чи гаражно-будівельних кооперативах, а також страхового відшкодування, яке може бути виплачене застрахованій особі.

У науковій літературі тривалий час відбувається дискусія з приводу того, чи

належать до спільного майна подружжя їх борги. В.О. Рясенцев¹⁶ та Ю.С. Червоний¹⁷ вважають, що поняття нажитого майна не охоплює борги. Їм опонують А.В. Слепакова¹⁸ та І.В. Жилінкова. Пленум Верховного Суду України в п. 24 постанови № 11 звернув увагу судів на те, що при поділі майна слід враховувати також борги подружжя та правовідносини за зобов'язаннями, що виникли в інтересах сім'ї. Вітчизняний законодавець вирішив це питання, віднісши в ч. 1

ст. 190 ЦК майнові обов'язки до майна. Це підтверджується і ч. 4 ст. 65 СК, відповідно до якої договір, укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї, створює обов'язки для другого з подружжя, якщо майно, одержане за договором, використане в інтересах сім'ї. Автори зазначеного вище постанови науково-практичного коментаря ЦК під редакцією А.С. Довгєрта та Н.С. Кузнецової зазначають, що майновим правам, до яких фактично зведені права вимоги, кореспондуються обов'язки боржників, що також охоплюються поняттям «майно» і є дзеркальним відображенням поняття «майнові права»¹⁹.

Аналіз ч. 3 ст. 61 та ч. 4 ст. 65 СК свідчить, що для виникнення в обох із подружжя цивільних прав за договором, укладеним одним із них, необхідним є сам лише факт укладення такого договору в інтересах сім'ї. Однак для виникнення в обох із подружжя цивільних обов'язків, які випливають з такого договору, вимагається крім зазначеного вище ще і використання майна, одержаного за таким договором, в інтересах сім'ї. Наприклад, якщо один із подружжя надав майно в позику, що відповідало інтересам сім'ї, то право вимагати повернення переданого в позику майна належить обом із подружжя. Однак якщо один із подружжя одержав майно в позику, то обов'язок повернення цього майна лежатиме крім позичальника ще і на другому з подружжя лише в тому разі, якщо позичене майно було використане в інтересах сім'ї. В судовій практиці це має практичне значення при вирішенні спорів про стягнення боргів

¹¹ Див.: Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / За ред. Ю.С. Червоного. — С. 106.

¹² Див.: Рясенцев В. А. Знач. праця. — С. 92.

¹³ Див.: Ромовська З. В. Знач. праця. — С. 102.

¹⁴ Див.: Ариванюк Т. О. Знач. праця. — С. 10.

¹⁵ Див.: Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / За ред. Ю.С. Червоного. — С. 106, 107.

¹⁶ Див.: Рясенцев В. А. Знач. праця. — С. 94, 95.

¹⁷ Див.: Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / За ред. Ю.С. Червоного. — С. 106.

¹⁸ Див.: Слепакова А. В. Правоотношения собственности супругов. — М., 2005. — С. 333.

¹⁹ Див.: Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах / Керівники авторського колективу та відповід. редактори А.С. Довгєрт, Н.С. Кузнецова. — Ч. 1. — С. 238.

за договором позики чи кредиту, укладеним одним із подружжя.

Так, у серпні 2009 р. П. звернулася до суду з позовом до подружжя Д.Н. та Д.В. про стягнення боргу за договором позики. Позивачка зазначала, що в серпні 2005 р. за договором позики надала подружжю відповідачів грошову суму на строк до 1 січня 2009 р. для придбання ними квартири. Посилаючись на те, що в зазначений строк відповідачі борг не повернули, а гроші бралися в позику для задоволення потреб їх сім'ї і фактично використані на такі потреби, позивачка просила стягнути з кожного з відповідачів по половині суми боргу.

Деснянський районний суд м. Чернігова рішенням від 10 березня 2010 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Чернігівської області від 28 квітня 2010 р., позов задовольнив частково: постановив стягнути з Д.Н. на користь позивачки П. всю суму боргу за договором позики. У позові до Д.В. суд відмовив.

Якщо договір позики чи кредиту укладався одним із подружжя в інтересах сім'ї і отримані за цим договором кошти використані для задоволення потреб сім'ї, обов'язок виконання умов договору щодо повернення коштів виникає солідарно в обох із подружжя. У зв'язку з цим я вважаю помилковою позицію, висловлену авторами проведеного Верховним Судом України наприкінці 2010 р. узагальнення судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з кредитних відносин, згідно з якою кредитний договір є правочином щодо отримання у власність грошових коштів і створює обов'язки лише для позичальника як сторони договору, а не для другого з подружжя

При ухваленні рішення суд виходив із того, що стороною укладеного з позивачкою П. договору позики є Д.Н., а її чоловік Д.В. своєї письмової згоди на укладення цього договору не давав, хоча договір виходить за межі дрібного побутового, а тому і відповідальності за його невиконання нести не повинен.

Скасовуючи зазначені судові рішення з передачею справи на новий розгляд до суду першої інстанції, колегія суддів Верховного Суду України як суд касаційної інстанції в ухвалі від 17 листопада 2010 р. вказала, що правове значення при вирішенні цієї справи має встановлення судом того, чи укладався договір відповідачкою Д.Н. в інтересах сім'ї та чи використані одержані за цим договором кошти на потреби сім'ї. У зв'язку з цим касаційний суд вказав, що суду слід було дати оцінку наявним у справі доказам про зняття позивачкою зі свого банківського рахунку суми, яка дорівнювала сумі позики, і зарахування саме такої суми в той самий день і в тому самому відділенні банку

відповідачкою Д.Н. на свій рахунок та перерахування нею тоді ж суми коштів на виконання договору про участь у будівництві квартири, укладеному з метою забезпечення її з Д.В. сім'ї житлом, та з'ясувати, чи не свідчать вони про отримання відповідачкою Д.Н. позики в інтересах її з Д.В. сім'ї та використання її для задоволення потреб їх сім'ї (справа № 6-42353св10).

Отже, якщо договір позики чи кредиту укладався одним із подружжя в інтересах сім'ї і отримані за цим договором кошти використані для задоволення потреб сім'ї, обов'язок виконання умов договору щодо повернення коштів виникає солідарно в обох із подружжя. У зв'язку з цим я вважаю помилковою позицію, висловлену авторами проведеного Верховним Судом України наприкінці 2010 р. узагальнення судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з кредитних відносин, згідно з якою кредитний договір є правочином щодо отримання у власність грошових коштів і створює обов'язки лише для позичальника як сторони договору, а не для другого з подружжя²⁰.

Відповідно до ч. 1 ст. 543 ЦК у разі солідарного обов'язку боржників — обох з подружжя — кредитор має право вимагати виконання обов'язку як від обох з подружжя, так і від будь-кого з них окремо. Це також є правовою підставою для звернення кредитора до суду з позовом про залучення другого з подружжя до солідарної відповідальності за договором разом із тим з подружжя, щодо якого вже існує судове рішення про стягнення боргу за договором. На мою думку, може звернутися до суду з позовом про залучення другого з подружжя до солідарної з ним відповідальності за договором і той з подружжя, щодо якого вже ухвалено рішення суду про стягнення боргу. Це підтверджується роз'ясненнями, наданими Пленумом Верховного Суду України в п. 8 постанови від 31 березня 1989 р. № 3 «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочинцем, і стягнення безпідставно нажитого майна». Той факт, що в зазначеному роз'ясненні йдеться про відшкодування шкоди, завданої злочинцем, значення не має, оскільки і сплата боргу за договором, і відшкодування шкоди є зобов'язаннями (ст. 509 ЦК), які різняться

²⁰ Див.: Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з кредитних відносин // Вісник Верховного Суду України. — 2010 р. — № 11. — С. 27.

між собою лише правовими підставами їх виникнення: у першому випадку це договір, а в другому — факт завдання шкоди (ст. 11 ЦК).

Якщо за кошти, одержані в інтересах сім'ї в кредит одним із подружжя, придбано квартиру для сім'ї, то вона, як уже зазначалося вище, стає об'єктом права спільної сумісної власності обох із подружжя. Той факт, що в подальшому кредит самостійно погашено одним із подружжя, на розмір його частки у праві власності на квартиру не впливає, а може бути лише підставою для регресної вимоги до другого з подружжя

У разі якщо один із подружжя самостійно виконав солідарний з другим із подружжя обов'язок за договором, він на підставі ч. 1 ст. 544 ЦК має право на зворотну вимогу (регрес) до другого з подружжя.

Отже, якщо за кошти, одержані в інтересах сім'ї в кредит одним із подружжя, придбано квартиру для сім'ї, то вона, як уже зазначалося вище, стає об'єктом права спільної сумісної власності обох із подружжя. Той факт, що в подальшому кредит самостійно погашено одним із подружжя, на розмір його частки у праві власності на квартиру не впливає, а може бути лише підставою для регресної вимоги до другого з подружжя. На мою думку, погашення кредиту самостійно одним із подружжя може вплинути на розмір його частки у праві власності на квартиру лише в тому разі, якщо судом буде встановлено, що другий з подружжя злісно ухилився від виконання свого солідарного обов'язку щодо повернення кредиту за договором і цей обов'язок вимушено самостійно виконав добросовісний з подружжя.

Обізнаність другого з подружжя про джерела надходження коштів і їх подальше використання на потреби сім'ї за його мовчазної згоди повинні розцінюватись як схвалення таких дій того з подружжя, який уклав договір і використав отримане за ним в інтересах сім'ї, і, відповідно, повинно бути підставою для виникнення спільного майнового обов'язку

При вирішенні судом питання про те, чи укладався договір в інтересах сім'ї, ретельній оцінці відповідно до вимог ст. 212 ЦПК підлягає як кожен доказ окремо, так і зібрані у справі докази в сукупності у їх взаємозв'язку. Можна навести такий приклад.

У листопаді 2008 р. Г. звернувся до суду з позовом до П.А. та його дружини П.О. про стягнення солідарно боргу за договором позики, посилаючись на те, що взяті П.А. в нього в позику кошти використані останнім для придбання квартири для сім'ї. Голосіївський районний суд м. Києва рішенням від 16 лютого 2010 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду м. Києва від 10 червня

2010 р., позов задовольнив. В основу свого рішення суд поклав письмову розписку П.А. про те, що він позичив в Г. 160 тис. доларів США для придбання квартири для сім'ї і така фактично була придбана, а також визнання позову П.А. Скасовуючи це рішення в касаційному порядку, колегія суддів Верховного Суду України в ухвалі від 2 березня 2011 р. зазначила, що сама по собі письмова розписка про одержання коштів за договором позики є переконливим доказом укладення договору позики у спорі між особами, які його уклали, однак підлягає ретельній перевірці й оцінці у взаємозв'язку з іншими доказами у справі у спорі щодо інших осіб, особливо з урахуванням тієї обставини, що між подружжям П.А. та П.О. існує інший спір про поділ майна (справа № 6-43988св10).

Якщо ж суд встановить, що кошти за договором позики були одержані одним із подружжя, то доказуванню підлягатимуть інші обставини — чи укладався договір в інтересах сім'ї та чи були одержані за ним кошти фактично використані на потреби сім'ї. Лише в разі підтвердження всіх цих обставин в другого з подружжя виникне солідарний обов'язок повернення коштів.

На практиці часто виникає інше питання: чи виникає в подружжя солідарний майновий обов'язок, у разі якщо договір укладався одним із подружжя, а отримані за ним кошти використовувалися в інтересах сім'ї без згоди другого з подружжя? Як уже зазначалося вище, при укладенні договору одним із подружжя законодавець презюмує згоду другого з подружжя. Протилежне має бути встановлено судом. При цьому також слід враховувати, що обізнаність другого з подружжя про джерела надходження коштів і їх подальше використання на потреби сім'ї за його мовчазної згоди повинні розцінюватись як схвалення таких дій того з подружжя, який уклав договір і використав отримане за ним в інтересах сім'ї, і, відповідно, повинно бути підставою для виникнення спільного майнового обов'язку. Навіть у разі якщо суд встановить, що такі дії один із подружжя вчинив без згоди другого з подружжя, це може бути підставою для звільнення того, хто не давав згоди, від солідарного майнового обов'язку лише тоді, коли суд встановить, що сторони такого договору діяли недобросовісно. Зазначений висновок не є новим. Схожий приклад щодо можливості визнання

недійсним договору, укладеного одним із подружжя без згоди другого, наводив ще в дореволюційний період Г.Ф. Шершеневич²¹. Таке роз'яснення в радянський період надав Пленум Верховного Суду України в підпункті «д» п. 16 постанови від 28 квітня 1978 р. № 3 «Про судову практику про визнання угод недійсними». І хоча в постанові Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» ця теза не знайшла свого відображення, в судовій практиці продовжують дотримуватися зазначеної позиції. Схвалюють такий підхід і сучасні науковці (наприклад Т.О. Ариванюк²²). Вважаю, що різниці в підходах щодо визнання недійсним договору, чи то щодо набуття майна, чи то стосовно розпорядження ним, бути не повинно.

З метою запобігання можливим зловживанням, на мою думку, при укладенні договору слід з'ясувати, чи проживає особа однією сім'єю без шлюбу з чоловіком або жінкою. В разі якщо в подальшому з'ясується, що особа приховала цей факт і це стало підставою для вимоги про визнання договору недійсним за позовом чоловіка чи жінки у зв'язку з тим, що він (вона) не давав (давала) своєї згоди на укладення зазначеного договору, таку поведінку учасника договору слід розцінювати як недобросовісну, і це має бути підставою для відмови судом у позові

Ще одне питання виникло в судовій практиці щодо надання одним із подружжя згоди на укладення іншим договором поруки.

В ухвалі від 19 грудня 2007 р., постановлений у справі за позовом М.О. до відкритого акціонерного товариства «Райффайзен банк «Аваль» та свого чоловіка М.І. про визнання договору поруки недійсним, Верховний Суд України висловив правову позицію, відповідно до якої порука є способом забезпечення виконання зобов'язання, а не формою розпорядження спільним майном подружжя, а тому згоди другого з подружжя на укладення договору поруки не потрібно (справа № 6-14674св07).

Таку позицію в подальшому підтримали й автори проведеного Верховним Судом України наприкінці 2010 р. узагальнення судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з кредитних відносин²³. Однак, за загальноновизначеним визначенням, розпорядження майном — це можливість визначати юридичну долю майна, в тому числі і запроваджувати щодо нього певні обтяження, яким власне і є порука. Крім того, для укладення одним із подружжя щодо спільного

майна договору іпотеки, яка також є способом забезпечення виконання зобов'язання, вимагається нотаріально посвідчена згода другого з подружжя (ст. 578 ЦК, ст. 6 Закону від 2 жовтня 1992 р. № 2654-ХІІ «Про заставу», ст. 6 Закону від 5 червня 2003 р. № 898-ІV «Про іпотеку»). Отже, для укладення одним із подружжя договору поруки щодо спільного майна потрібна згода другого з подружжя. Відсутність такої згоди матиме правові наслідки, про які вже говорилося вище.

Укладення одним із подружжя договору в інтересах сім'ї та використання одержаного за таким договором на її потреби має ще одне вагоме правове значення — відповідно до ч. 2 ст. 73 СК у такому разі на майно, що є спільною сумісною власністю подружжя, може бути накладено стягнення. В іншому випадку за зобов'язаннями одного з подружжя стягнення накладається лише на його особисте майно і на частку у праві спільної сумісної власності подружжя, яка виділена йому в натурі.

Таку правову позицію підтримала і колегія суддів Верховного Суду України, скасовуючи своєю ухвалою від 22 вересня 2010 р. рішення Керченського міського суду від

13 жовтня 2009 р. та ухвалу Апеляційного суду АР Крим від 17 березня 2010 р. у справі за позовом М.М. до М.К., Р.О. та товариства з обмеженою відповідальністю «Мультисервіс», третя особа — відділ державної виконавчої служби Керченського міського управління юстиції, про визнання права на майно та звільнення його з-під арешту, визнання договору недійсним та повернення майна, а також за зустрічним позовом Р.О. до М.М. та М.К. про усунення перешкод у користуванні майном (справа № 6-21952св10).

Наведені вище підходи мають застосовуватись і при вирішенні справ за участі жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають в шлюбі між собою (ст. 74 СК). Однак, з метою запобігання можливим зловживанням, на мою думку, при укладенні договору слід з'ясувати, чи проживає особа однією сім'єю без шлюбу з чоловіком або жінкою. В разі якщо в подальшому з'ясується, що особа приховала цей факт і це стало підставою для вимоги про визнання договору недійсним за позовом чоловіка чи жінки у зв'язку з тим, що він (вона) не давав (давала) своєї згоди на укладення зазначеного договору, таку поведінку учасника договору слід розцінювати як недобросовісну, і це має бути підставою для відмови судом у позові.

²¹ Див.: Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. — Тула, 2001. — С. 281.

²² Див.: Ариванюк Т.О. Знач. праця. — С. 12.

²³ Див.: Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з кредитних відносин // Вісник Верховного Суду України. — 2010 р. — № 11. — С. 27, 28.